

UOT:82.

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ SƏNƏTKARLIQ NÜMUNƏLƏRİ

Əyyubova Şəhla

AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutu

“Azərbaycanın orta əsrlər dövrü arxeologiyası” şöbəsi

shahla.ayyubova@gmail.com

Xülasə: Nizami Gəncəvinin əsərlərində sənətkarlıq nümunələrinin təsviri, hazırlanma prosesi kimi təsvirlər, maddi-mədəniyyət qalıqları üzərindəki bəzəklərin öyrənilməsi, əksi həm Gəncə şəhərinin və onun ətraf ərazilərində yaşamış insanların təsərrüfat həyatının, dini inanclarının, dünyagörüşünün, mədəniyyətinin və incəsənətinin inkişaf dinamikasının göstəriciləridir, həmçinin orta əsrlərdə bölgə əhalisinin yaşayış tərzini, məişət həyatını və incəsənətini öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Gəncə, sənətkarlıq, misgərlik, toxuculuq

Key words: Nizami Ganjavi, Ganja, crafts, coppersmithing, weaving

Ключевые слова: Низами Гянджеви, Гянджа, ремесла, медное дело, ткачество

Nizami yaradıcılığını klassik dövrün yeni mərhələsi kimi də qiymətləndirmək olar. Azərbaycan intibah ədəbiyyatının banisi olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığında həm Şərq, həm də Qərb ədəbi-mədəni dəyərlər, həmçinin hadisə və predmetlərə, insana, cəmiyyət həyatının məna və mahiyyətinə rəşional, məntiqi yanaşma tərzinin şahidi oluruq. Nizami Gəncəvinin ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə xüsusən də öz ölməz beş poeması ("Sirlər xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl", "İskəndərnamə") ilə dünya ədəbiyyatına tamamilə yeni bir poetik səs, nəfəs gətirmişdir. Nizami irsi şairlərin, tarixçilərin hər zaman ilham mənbəyi olaraq qalmış və onun əsərlərindən həm də dövrün tarixi hadisələri, sənətkarlıq sahələri haqqında məlumat almaq üçün mənbə kimi istifadə edilmişdir.

Gəncə zəngin təbiətə - fauna və florağa malik bir şəhərdir. Ona görə də bu xüsusiyyət, qədim dövrdən etibarən bir sıra sənətkarlıq sahələrinin yaranmasına zəmin olmuşdur. Əsərlər Gəncədən aşkar edilmiş müxtəlif dövrlərə aid (antik, ilk orta əsrlər və inkişaf etmiş orta əsrlər), müxtəlif növ maddi mədəniyyət nümunələri, həmçinin şüşə məmulatı haqqında geniş məlumat almağa imkan yaradır. Arif Məmmədov bildirir ki, Gəncədə aşkar edilmiş şüşə qablarının içərisində kuzələrə, dabanlı və yastı oturacaqlı qənddlərə, piyalələrə, qədəhlərə, dərman və ətir qablarına rast gəlinir [1, s.112]. Çünki, Azərbaycanın bütün regionlarında müxtəlif növ təbii sərvətlər, sənətkarlığın inkişafı üçün əlverişli coğrafi şərait, şüşə istehsalı üçün geniş imkan yaratmışdır. Aşkar edilmiş maddi mədəniyyət nümunələri Gəncə şəhərinin tarixində mühüm yer tutan sənətkarlığın inkişafı haqqında elmi fikirlər söyləməyə əsas vermişdir.

Orta əsr klassiklərin əsərlərində buna dair maraqlı məlumatlar verilir. Nizami Gəncəvi yazır:

Düşünmə ki, mümkün sındıra can şüşəni,

Bircə odlu ahınla sındırarsan şüşəni [5].

Hətta N. Gəncəvi məhəbbəti şüşə ilə müqayisə edərək deyir:

Çatdı qəbiləyə Nofəlin səsi,

Sındı ortalıqda eşqin şüşəsi [5].

N.Gəncəvi "Xosrov və Şirin" poemasının bir yerində yazır:

Onun fəryadından sərxoş olaraq,

Qırıb şüşəsini göy bu yerdə bax. (5)
Bu yerdə şüşə insanın ürəyini yaşadan ilahi qüvvə kimi təqdim edilir.
Kürədən çıxanda güzgü bərq vurur,
Fəqət sınan zaman zirehə yarar. (4, s.22)
Bu hissədə isə güzgünün kürələrdə bişirilməsi və hazırlanma qaydası ilə tanış oluruq.
Həmçinin Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında qədim xalq sənəti olan toxuculuq, ipəkçilik sənəti və onların müxtəlif rəngləri, bəzəkləri haqqında məlumatlara da rast gəlmək mümkündür. Tarixdən məlumdur ki, toxuculuq sənəti sənətkarlıq sahəsi kimi tarixən də qədim sahə olmuşdur.

Məclisdə bir gözəl oxuyan vardı,
Şah ona daima nəzər salardı:
Libası yeddi rəng zərif ipəkdən,
Ərişi, argacı güldən, çiçəkdən. (4, s.40)
Yazılı mənbə və arxeoloji tədqiqatların nəticələrindən görünür ki, Gəncədə toxuculuq antik və ilk orta əsrlərdə inkişaf etmiş, həmin dövrdə Gəncədə yun məhsulları ilə bərabər ipəkdən geniş çeşiddə geyim və məişət əşyaları hazırlanmışdır. Orta əsrlərdə hökmdar sarayını, məbədləri bəzəyən və şəhər əhalisinin tələbatını ödəyən məhsulların natural istehsalı mövcud idi. Toxuculuq sənətinin müxtəlif növlərindən istifadə etməklə ayanların tələbatına uyğun məmulat istehsal edilirdi.

Nizaminin əsərlərindən aydın olur ki, dahi şair ədəbi-tarixi mənbələri diqqətlə öyrənmiş, tarixi məlumatları, dövrün hadisələrini, sənətkarlığı yaradıcı şəkildə təhlildən keçirərək, mövzunu öz məqsədinə uyğun istiqamətləndirərək, yeni ideya-məzmun meydana qoymuşdur. Bədii tərtibatlı bu sənət nümunələri orta əsrlərdə bölgə əhalisinin yaşayış tərzini, məişət həyatını və mədəniyyətini, insan zəkasının fəvqündə dayanan sənətkarlıq nümunələrini araşdırmaqla yanaşı, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi baxımından da çox əhəmiyyətlidir. İntibah dövrünün ən qüdrətli şairlərindən olan Nizami Gəncəvinin əsərlərindəki məlumatlardan görünür ki, sənətkarlıq nümunələrinin üzərindəki təsvirlər gerçəkliyi tərənnüm etmiş, həyatı faktlara əsaslanmışdır. Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poeməsindəki məlumatlardan dulus qabları üzərindəki bəzəklərin dulusçu-rəssamlar tərəfindən işləndiyi, müxtəlif ornamentlərlə bəzədildiyinin görmüş oluruq.

On naxış vursa da bir nəqqaş əgər,
Əsas bir cizgidən sanma əl çəkər
Bir cizgi naxışdan çıxarsa kənar
Başqa cizgilər də bütün pozular (7.58).
Həmçinin dulusçuluq sahəsi olan kərpic istehsalı ilə bağlı məlumatlara “Sirlər Xəzinəsi” əsərində də rast gəlirik və kərpic istehsalı üçün torpaq, saman və suyun qarışığından istifadə olunduğunu görürük. O, torpaqla, su ilə, əzab və zəhmətə qatlaşaraq kərpic kəsən ustanın işini qiymətləndirir və tufeyli həyat keçirən gənci tənqid atəsinə tutur.

Bu nə əzab, zəhmətdir, çəkirsən?
Saman və torpaq daşımaq uzunqulağın sənətidir.
Kəsəklərlə özünə nə qədər əziyyət verəcəksən, (6)
Yenə həmin poemada “Kərpickəsən qocanın hekayəsi”ndə qocanın dili ilə sənətə olan hörməti, peşəkarlığı göstərilməyə çalışılmışdır.
Ay oğul, dəliqanlıq etmə!
Öz işinlə şugullan, mənə ağıl öyrətmə!
Hər sənətin sahibi sənətilə yaşayar. (6)

Saxsı kuzələrdən su qabı kimi istifadə olunduğu haqqında fikirlərə isə Nizaminin müxtəlif əsərlərində rast gəlirik .

Boş, quru kuzənin ağzını açdı,
Doldurmaq fikr ilə vurdu daş hövzə,
Əlində qırıldı o saxsı kuzə (4.301).

Yenə həmin poemada şair şərabın saxsı qədəhlərdə içildiyini və həmin saxsı qabların qara torpaqdan hazırlandığını, üzərini isə kəhrəbə rəngi ilə bəzədildiyini qeyd edir.

Saqi ol, xəyalı şərab ilə dur,
Kəhrəbə rəngli bu saxsını doldur.
Bu qara torpaqdan süzülən kövhər
Şənlətsin qəlbimi, qalmasın kədər (4. 364).

Başqa bir yerdə lacivərd və göy rəngli küpdən bəhs edilir və buradan da anlaşılar ki, Gəncədə müxtəlif rənglərin çalarlarından məharətlə naxış yaradan ustalar yüksək zövqlü bədii lövhələr yaratmışlar, onların hər biri incəsənət baxımından böyük maraq doğurur. Bu faktlar bir daha sübut edir ki, XI-XIII əsrlərdə Gəncə Azərbaycanın İtibah mədəniyyətinin mərkəzi olmuşdur.

Bu lacivərd küpdən mən də İsatək
İplə çıxarıram hər an rəngbərəng. (4, 23)
Yaxud:

Bu göy rəngli küpün çox hiyləsi var,
İçindən görərsən yüz cür rəng çıxar (4, 28)

Misgərlik sənətinin ən gözəl nümunələrindən sayılan insanların məişətdə və təsərrüfatda istifadə etdikləri qab-qacaqlar, saxsı küplərdən su və digər məhsulların saxlanması üçün istifadə edildiyi haqda “Yeddi gözəl” poemasında rast gəlirik.

Küp demə, küp demə quyudur, quyu,
Kərpic divarlara qalxmışdı suyu (7.105).

Karvan yollarının kəsişdiyi yerdə salınmış qədim Gəncə şəhəri ticarət və sənətkarları ilə tanınırdı. Ərəb işğalları dövründə də Gəncə Albaniyanın əsas şəhərlərindən biri kimi öz mövqeyini saxlaya bilib. Orta əsr mənbələrində və elmi ədəbiyyatlarda Gəncənin sənətkarlıq mərkəzi kimi göstərilməsi şəhərin ticarət, sənətkarlıq tarixinin öyrənilməsi üçün arxeoloji qazıntıların, əhəmiyyətini artırmışdır. Arxeoloji tədqiqatların nəticələri e.ə. IV-I minilliklərdə Yaxın Şərq və Ön Asiya ticarət mərkəzinə əlaqələndirən əsas karvan yollarının da Gəncədən keçdiyini göstərir ki, bu da Gəncə şəhərinin bu ticarət yolu üzərində inkişaf tapdığını və bütün Cənubi Qafqazda mühüm mədəniyyət mərkəzlərindən biri olduğunu söyləməyə əsas verir. 1897 –ci ildə Gəncə ətrafında Makedoniyalı İsgəndərin adına kəsilmiş gümüş pul dəfinəsinin tapılması da antik dövrdə bu ərazidə yüksək dərəcədə inkişaf etmiş sənətkarlıq və ticarət mərkəzi kimi tanınan iri bir şəhərin olduğunu təsdiq edir (2.s. 164.).

Gəncə şəhərinin orta əsr dulus məmulatı üzərində bölgənin təbii coğrafi şəraitini əks etdirən maral, gur, öküz, keçi, canavar, ağac, təkər və astronomik təsvirlər daha çoxdur (3. 55-58). Metal ustalarının hazırladığı silah, əmək alətləri, qab-qacaq üzərində məharətlə həkk etdikləri naxışlar özünəməxsus zərifliyi ilə seçilirdi və misdən bəzəkli, orijinal formalı qab-qacaqlar düzəldilirdi. Qazan, tava, sərnici, sini, məcməyi, aftafa, səhəng, dolça və bir çox mis qablar forma və bəzəklərinə görə bir-birindən fərqlənirdi. Dulus qablar üzərindəki bu cür təsvirlər həm də orta əsrlərdə Gəncə şəhərində yaşayıb- yaratmış klassiklərin əsərlərində kifayət qədərdir. Nizami Gəncəvi əsərlərində Gəncədə inkişaf edən sənətkarlıq sahələrinin bir çox nümunələrinə elmi əsaslarla toxunulmuşdur. Gəncə ərazisində aparılan arxeoloji qazantılar zamanı da xeyli sayda aşkarlanmış və tədqiq olunmuş maddi-mədəniyyət nümunələrindən

həmin təsvirləri görmək mümkündür. Tarixi uzaq keçmişlərə dayanan misgərliyin, xalçaçılığın, dəmirçiliyin, nəqqaşlığın, duluşçuluğun, dabbaqlığın, papaqçılığın, boyaqçılığın və s. sənətlərin haqqındakı məlumatlar Gəncə sənətkarlarının yaratdığı nümunələri əks etdirir.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov A.M. Gəncə və onun ətrafının tarixi-arxeoloji tədqiqi (ən qədim zamanlardan XIX əsrə qədər) / A.M.Məmmədov. – Bakı: Şərq-qərb, – 2008. –190 s.
2. Məmmədov A.M. Gəncə Antik və İlk orta əsrlərdə. Tarix və onun problemləri, № 3, 2010, s. 163-171
3. Məmmədov A.M. Qədim Gəncə, Bakı, 2014
4. Nizami Gəncəvi. İsgəndərnamə. İqbalnamə. Bakı, “Lider nəşriyyat” 2004, 256 s.
5. Nizami Gəncəvi. Poemaları / redaktor R.M.Əliyev– Bakı: Maarif, – 1985, – 550 s. 78
6. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi, Bakı, Yazıçı-1981.
7. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Bakı-1980.

ОБРАЗЦЫ ИСКУССТВА В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

Аюбова Шахла

Резюме

В произведениях Низами Гянджеви описываются образцы ремесла, процесс их изготовления, изучения украшений на материально-культурных остатках, свидетельствуют о динамике развития экономической жизни, религиозных верованиях, мировоззрении, культуры людей, проживающих в городе Гянджа и прилегающих к нему районах.

CRAFTSMANSHIP EXAMPLES IN THE WORKS OF NIZAMI GANJAVI

Ayyubova Shahla

Summary

In the works of Nizami Ganjavi, the description of handicraft samples, the description of the process of preparation, the study of decorations on the material and cultural remains, the reflections are indicators of the economic life, religious beliefs, outlook, culture and art of the people who lived in the city of Ganja and its surrounding areas, as well as the dynamics of the development of the population of the region in the Middle Ages. importance of studying of the lifestyle domestic life and art.

Rəyçi: t.ü.f.d., aparıcı elmi işçi Babayev Əlibaba Hüseynqulu oğlu
“Azərbaycanın orta əsrlər dövrü arxeologiyası” şöbəsinin 10 sayılı protokolu
Daxil olma tarixi 12 oktyabr 2023-cü il